

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 364

**Polityka rodzinna w Polsce
z perspektywy wybranych aspektów
polityki społecznej i ekonomii**

Doświadczenia innych państw europejskich

Redaktorzy naukowi

Adam Kubów

Joanna Szczepaniak-Sienniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redaktor Wydawnictwa: Teresa Zielińska

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Dorota Pitulec

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się

na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie

wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wrocław 2014

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-498-1

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:

EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.

ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część 1. Uwarunkowania polityki rodzinnej w Polsce – wybrane konteksty polityki społecznej i ekonomii

Ewa Cichowicz: Uwarunkowania przeobrażeń polityki rodzinnej – wybrane przykłady oraz propozycje kierunków zmian w zakresie wsparcia rodzin	11
Adam Kubów: Znaczenie świadczeń rodzinnych w kształtowaniu poziomu życia rodziny.....	26
Iłona Błaszczak-Przybycińska: Wartość pracy domowej – wycena empiryczna na podstawie ogólnopolskiego badania budżetu czasu ludności	44
Marta Marszałek: Rola kobiet i mężczyzn w tworzeniu nierynkowej produkcji gospodarstw domowych – rekomendacje dla polityki rodzinnej	60
Arkadiusz Durasiewicz: Analiza ekonometryczna wybranych parametrów polityki rodzinnej w Polsce	73
Małgorzata Wróbel: Modele dzietności względem zmiennych rynku pracy w miastach 100-tysięcznych i większych w pierwszej dekadzie XXI wieku	96
Izabela Buchowicz: Wspólny cel polityki edukacyjnej i polityki rodzinnej w Polsce.....	113
Anna Zachorowska-Mazurkiewicz: Teoria ekonomii i polityka ekonomiczna a opieka – wzajemne relacje i implikacje dla polityki rodzinnej.....	127

Część 2. Z doświadczeń innych krajów europejskich – wnioski dla polityki rodzinnej w Polsce

Anna Ciepielewska-Kowalik: Współczesne przemiany europejskich modeli opieki nad dziećmi a model polski (na przykładzie zmian w latach 2007-2012).....	145
Paweł Łuczak: Związki polityki makroekonomicznej i polityki społecznej w zakresie opieki długoterminowej w Republice Czeskiej	160
Wojciech Nowiak: Współczesne wyzwania demograficzne a norweska polityka wobec osób starszych – wnioski w kontekście polskiej polityki rodzinnej.....	176

Summaries

Part 1. Determinants of family policy in Poland – chosen contexts of social policy and economics

Ewa Cichowicz: Determinants of transformation of family policy – some examples and suggestions for the direction of changes in the public support for families	25
Adam Kubów: The importance of family benefits in shaping the level of family life.....	43
Ilona Błaszczak-Przybycińska: Monetary value of housework – empirical estimation based on time use survey in Poland	59
Marta Marszałek: The role of women and men in the creation of non-market production of households – recommendations for family policy	72
Arkadiusz Durasiewicz: Econometric analysis of selected parameters of family policy in Poland.....	95
Małgorzata Wróbel: Fertility models in relation to variables of the labour market in Polish cities of 100 thousand and more inhabitants in the first decade of the 21 st century	112
Izabela Buchowicz: Common task of educational policy and family policy in Poland	126
Anna Zachorowska-Mazurkiewicz: Economic theory and economic policy vs. care – mutual relationships and implications for family policy.....	141

Part 2. From the experience of other European countries – proposals for family policy in Poland

Anna Ciepiewska-Kowalik: Current transformations of European child-care models vs. Polish model (on the example of changes in the years 2007-2012).....	159
Paweł Łuczak: Relations between macroeconomic policy and social policy as regards long-term care in the Czech Republic	175
Wojciech Nowiak: Current demographic challenges vs. Norwegian policy towards elderly people – conclusions in the context of Polish family policy	196

Anna Zachorowska-Mazurkiewicz

Uniwersytet Jagielloński

TEORIA EKONOMII I POLITYKA EKONOMICZNA A OPIEKA – WZAJEMNE RELACJE I IMPLIKACJE DLA POLITYKI RODZINNEJ

Streszczenie: Opieka jest związana z gospodarką w dwojaki sposób: z jednej strony, kształtuje jeden z zasobów niezbędnych do prowadzenia działalności gospodarczej – pracę, z drugiej strony, stosunki gospodarcze mają wpływ na ilość i jakość opieki dostarczanej przez społeczeństwo. W artykule starano się wykazać związki pomiędzy opieką, teorią ekonomii i polityką ekonomiczną. Ekonomia jako nauka zdominowana jest przez szkoły neoklasyczne, w których podkreśla się znaczenie rozwiązań rynkowych. I ta wizja gospodarki, ale i społeczeństwa, najczęściej wykorzystywana jest przy projektowaniu rozwiązań politycznych. W artykule przyjęto odmienną perspektywę, skupiono się bowiem na nurcie ekonomii feministycznej. Szkoła ta uczyniła opiekę jednym z centralnych zagadnień swoich rozważań. Jednocześnie ekonomia feministyczna podkreśla znaczenie państwa dla rozwoju społecznego.

Słowa kluczowe: teoria ekonomii, opieka, państwo, ekonomia feministyczna.

DOI: 10.15611/pn.2014.364.08

1. Wstęp

Artykuł porusza kwestie miejsca opieki i pracy opiekuńczej w teorii ekonomii. Ekonomia jako nauka zdominowana jest przez szkoły neoklasyczne, w których podkreśla się racjonalność podmiotów gospodarczych oraz efektywność rozwiązań rynkowych. Taka wizja gospodarki, ale i społeczeństwa, najczęściej wykorzystywana jest przy projektowaniu rozwiązań politycznych. W artykule przyjęto odmienną perspektywę, skupiono się na jednej ze szkół rozwijających się poza głównym nurtem – szkole feministycznej. Ekonomia feministyczna może być zdefiniowana jako niezależny program badawczy, którego głównym celem jest zrozumienie niekorzystnej sytuacji ekonomicznej kobiet¹. Nurt ten uczynił opiekę jednym z centralnych zagadnień swoich rozważań teoretycznych, jak i rekomendacji politycznych. Ekonomia

¹ G.J. Hewitson, *Feminist Economics; Interrogating the Masculinity of Rational Economic Man*, Edward Elgar, Cheltenham 1999.

feministyczna, podobnie jak wiele innych szkół heterodoksyjnych², podkreśla znaczenie interwencji państwa dla rozwoju społecznego. Interwencja państwa może przybrać formę bezpośrednich działań podejmowanych w ramach polityki rodzinnej. Jednak wpływ na rodzinę i osoby indywidualne w rodzinie wywierają również inne dziedziny polityki państwa, w tym polityka ekonomiczna. Celem artykułu jest wykazanie, że przypisanie pracy opiekuńczej kobietom stanowi przyczynę utrzymującej się nierówności pomiędzy płciami. Przewyciężenie tej nierówności jest możliwe dzięki interwencji państwa i zastosowaniu odpowiednich polityk społecznych i ekonomicznych.

2. Gender, opieka i gospodarka

Kapitalizm jest systemem, który opiera się na produkcji dóbr wymienianych na rynku. Wymiana ta najczęściej przyjmuje postać transakcji pieniężnych i to one stały się podstawą rozróżnienia czynności ekonomicznych. Czynności produktywne i reproduktywne wykonywane w ramach i dla gospodarstwa domowego wykonywane były bez pośrednictwa pieniądza i długo nie wzbudzały większego zainteresowania ekonomistów. Tendencja do skupiania się wyłącznie na transakcjach rynkowych doprowadziła do wykluczenia znacznej części pracy kobiet, która wykonywana była właśnie w ramach i dla gospodarstwa domowego³. Praca, która tradycyjnie utożsamiana jest ze sferą prywatną, a wykonują ją przeważnie kobiety, postrzegana jest głównie przez pryzmat relacji emocjonalnych⁴.

Role żony i matki ekonomicznie zależnej od mężczyzny przekładają się na pozycję kobiet na formalnym rynku pracy. Kobiety akceptują gorszą płacę i niższe stanowiska. Dostęp do lepiej płatnych zawodów i stanowisk otoczony został regulacjami i tradycjami faworyzującymi mężczyzn⁵. Można stwierdzić, iż główną przyczyną nierówności płci jest podział pracy, który przypisuje pewne role mężczyznom, a inne kobietom. Nierówność zwiększana jest przez rozwój norm, które wynikają z nałożenia na kobiety obowiązków rodzinnych. Normy społeczne i tradycje stwarzają silny nacisk na zróżnicowanie ról kobiet i mężczyzn, bez względu na indywidualne predyspozycje poszczególnych ludzi⁶. Pomimo wielorakich sposobów organizacji produkcji i pracy wykonywanych przez kobiety i mężczyzn, to kobiety są głównie od-

² Przykładowo: szkoła instytucjonalna, postkeynesowska czy radykalna.

³ U. Grapard, *Feminist economics: let me count the ways*, [w:] *Beyond Neoclassical Economics; Heterodox Approaches to Economic Theory*, F.E. Foldvary (ed.), Edward Elgar, Cheltenham 1996, s. 108; R. Albelda, *Economics & Feminism – Disturbances in the Field*, Twayne Publishers, New York 1997, s. 160-161.

⁴ U. Grapard, wyd. cyt., s. 109.

⁵ W.M. Dugger, *Four Modes of Inequality*, [w:] *Inequality: Radical Institutional Views on Race, Gender, Class, and Nation*, W.M. Dugger (ed.), Greenwood Press, Westport, London 1996.

⁶ J. Baker, K. Lynch, S. Cantillon, J. Walsh, *Equality: From Theory to Action*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009; M.V.L. Badgett, N. Folbre, *Assigning care: Gender norms and economic outcomes*, "International Labour Review" 1999, no. 138(3), s. 316.

powiedzialne za świadczenie opieki. Opieka jest prawie zawsze wykonywana w jakimś gospodarstwie domowym i zawsze zajmuje znaczną część czasu opiekunów. Jest to głównie czas poświęcany przez kobiety, które dzielą go między pracę odpłatną i nieodpłatną. Pojęcie „podwójny etat” coraz częściej jest wykorzystywane do opisanie sytuacji kobiet, które pracują na formalnym rynku pracy, jednocześnie wypełniając swoje tradycyjne obowiązki menedżerki domowej i opiekunki⁷. Jak pokazują dane zaprezentowane w tabeli 1, kobiety w swoim dorosłym życiu wykonują większą część pracy opiekuńczej, podczas gdy mężczyźni mają większe możliwości znalezienia satysfakcjonującej pracy poza gospodarstwem domowym. Tak więc zróżnicowanie pomiędzy płciami często obejmuje przypisanie obowiązku opieki kobietom⁸. Płeć (gender) odnosi się do złożonych relacji między mężczyznami i kobietami, obejmujących system reprodukcji, podział pracy oparty na płci oraz kulturowe definicje kobiecości i męskości⁹.

Tabela 1. Czas (godziny i minuty) wykorzystywany w ciągu przeciętnego dnia na wykonywanie wybranych czynności z podziałem na kobiety i mężczyzn w Polsce

		Kobieta	Mężczyzna
PRACA ODPLATNA	Praca główna	1 h 31 min	2 h 34 min
	Praca dodatkowa	3 min	10 min
	SUMA	1 h 34 min	2 h 44 min
PRACA NIEODPLATNA	Praca dla gospodarstwa domowego	3 h 43 min	1 h 51 min
	Opieka	35 min	16 min
	Praca w organizacjach	33 min	30 min
	SUMA	4 h 51 min	2 h 37 min
RAZEM		6 h 24 min	5 h 21 min

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania budżetów czasu przeprowadzonego przez GUS w Polsce w latach 2003-2004.

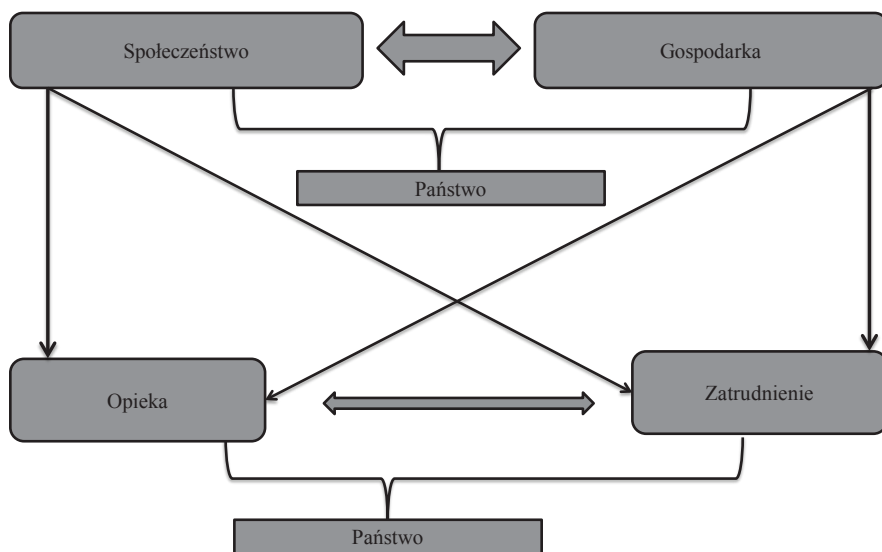
W tabeli 1 zaprezentowano zaangażowanie kobiet i mężczyzn w wykonywanie pracy odpłatnej i nieodpłatnej. Dane pochodzą z badania budżetów czasu w Polsce przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w latach 2003-2004, które opar-

⁷ K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, *Affective Equality: Love, Care and Injustice*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009, s. 19.

⁸ Większość ekonomistek feministycznych utrzymuje, iż to raczej społecznie definiowane relacje płci (gender), a nie biologiczna płeć wyjaśniają role społeczne wypełniane przez kobiety i mężczyzn, a więc również podział pracy opiekuńczej; G.J. Hewitson, *Domestic labour and gender identity: are all women carers?*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), London, Routledge, New York 2003, s. 267.

⁹ M. Jaworek, A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Gender as an analytical category in social sciences*, [w:] *Statistical profiles of women and men status in the economy, science and society*, E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (eds.), 2015 (w druku).

to na reprezentatywnej próbie 10 256 gospodarstw domowych. Badanie objęło osoby w wieku 15 lat i więcej. Jak pokazano w tabeli 1, utrzymuje się podział pracy między płcie, w którym mężczyźni angażują się bardziej w płatne zatrudnienie, podczas gdy kobiety spędzają więcej czasu, wykonując nieodpłatną pracę na rzecz gospodarstwa domowego. Inne badania¹⁰ pokazują podobne wyniki: kobiety, które mieszkają z partnerami, wciąż poświęcają przeciętnie dwukrotnie więcej czasu na nieodpłatną pracę w domu niż ich partnerzy. Gdy w gospodarstwie domowym są dzieci, różnica w nieodpłatnej pracy kobiet i mężczyzn gwałtownie się powiększa, również w przypadku kobiet pracujących zawodowo. Ważne jest, iż kobiety, wykonując większą część pracy nieodpłatnej, umożliwiają innym (najczęściej mężczyznom) uzyskiwanie korzyści materialnych, głównie poprzez zaangażowanie w pracę zawodową.

Rys. 1. Miejsce opieki w systemie społecznym

Źródło: opracowanie własne.

Traktowanie opieki jak specyficznego dobra konsumpcyjnego, powiększającego użyteczność wyłącznie rodziców¹¹, skazuje ją na nieformalną, nieodpłatną, prywatną

¹⁰ G.J. Hewitson, *Domestic...*, s. 266; N. Folbre, J.A. Nelson, *For Love or Money – or Both?*, “Journal of Economic Perspectives” 2000, no. 14(4), Autumn, s. 125; A. Titkow, D. Duch-Krzyszczak, B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet – mity, realia, perspektywy*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003.

¹¹ Jest to perspektywa wykorzystywana w neoklasycznych modelach nowej ekonomii gospodarstwa domowego. Więcej na ten temat zob. A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Koncepcja opieki w ekonomii – związki pomiędzy teorią i polityką ekonomiczną a opieką*; R.E. Hryciuk, E. Korolczuk (red.), *Niebezpieczne związki: macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa 2015 (w druku).

sferę gospodarki¹². Jednakże opieka i praca opiekuńcza są niezwykle istotne dla gospodarki (rys. 1). Dostarczają zasobów pracy gospodarce i są głównym komponentem rozwoju przyszłych obywateli, pracowników i podatników¹³. Rysunek 1 przedstawia miejsce opieki w systemie społeczno-gospodarczym oraz jej powiązania z poszczególnymi elementami tego systemu. Opieka jest na nim przedstawiona jako jeden z podstawowych elementów systemu społecznego. Jest wykonywana przez członków społeczeństwa, ale kształtowana jest również przez działalność państwa. Praca opiekuńcza jest bezpośrednio związana z gospodarką, determinując ilość i jakość siły roboczej, jednocześnie działalność ludzi na rynku pracy wpływa na ilość i jakość dostarczanej opieki. Państwo kształtuje relacje między społeczeństwem a gospodarką, wpływając równocześnie na obszar opieki. Wszystkie elementy ujęte na rysunku są ze sobą powiązane, lecz opieka wydaje się elementem najczęściej pomijanym w dyskusjach, szczególnie tych dotyczących gospodarki.

3. Ujęcie opieki w ekonomii feministycznej

Opieka jest bardzo szerokim pojęciem obejmującym zarówno opiekę fizyczną, także tę bez osobistej relacji pomiędzy opiekunem a podopiecznym, jak i opiekę emocjonalną, w której taka relacja jest niezbędna¹⁴. To praktyka, na którą składają się różne czynniki: czas, pieniądze, wiedza i umiejętności oraz relacje społeczne i uczucia. Opieka jest też pojęciem relacyjnym (*relational*), co oznacza, że opiera się na relacji w kontekście rodzinnym, ale również w szerszym wymiarze społecznym, stanowi więc część tkanki społeczeństwa, koniecznej do jego rozwoju. Jednocześnie może być towarem lub produktem wielkiego przemysłu usługowego, w którego skład wchodzi m.in.: państwowa służba zdrowia, opieka społeczna, agencje zajmujące się mieszkalnictwem, a także organizacje niezależne oraz społeczne¹⁵. M. Jochimsen¹⁶ pisze, że sytuacja opieki składa się z trzech niezależnych komponentów: motywacji, z powodu której jest ona inicjowana i kontynuowana, pracy, dzięki której dochodzi do skutku i jest utrzymywana, oraz zasobów, dzięki którym relacja opieki jest finansowana i zaopatrzona w niezbędne wsparcie materialne i czasowe. N. Folbre¹⁷ uważa, że praca jest najważniejszym elementem opieki. Niemniej praca ta jest powiąza-

¹² M.A. Jochimsen, *Integrating vulnerability: on the impact of caring on economic theorizing*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), Routledge, London, New York 2003, s. 233.

¹³ G.J. Hewitson, *Domestic...*

¹⁴ S. Himmelweit, *The Discovery of "Unpaid Work": The Social Consequences of the Expansion of "Work"*, "Feminist Economics" 1995, vol. 1, no. 2, s. 8.

¹⁵ J. Phillips, *Troska, Sic!*, Warszawa 2000.

¹⁶ M. Jochimsen, wyd. cyt.

¹⁷ N. Folbre, *Measuring Care: Gender, Empowerment, and the Care Economy*, "Journal of Human Development" 2006, vol. 7, no. 2, lipiec, s. 187-189.

na z dostępem do zasobów, środowiskiem, kapitałem społecznym i ludzkim, które wspierają usługi opiekuńcze. Praca opiekuńcza jest często nieodpłatna, a zarówno jej nakład (czas), jak i wynik są najczęściej alokowane pomiędzy członków gospodarstwa domowego¹⁸.

Czynności opiekuńcze niekoniecznie odpowiadają ekonomicznemu, powszechnie przyjętemu rozumieniu pracy. W analizach ekonomicznych praca najczęściej rozumiana jest bowiem jako płatne zatrudnienie, pomimo iż gospodarka zależy zarówno od pracy odpłatnej, jak i od nieodpłatnych czynności wykonywanych w gospodarstwach domowych¹⁹. Praca nieodpłatna dostarcza usług bezpośrednio członkom gospodarstwa domowego, lecz również i szerszej społeczności, przyczynia się do socjalizacji, kształtowania i utrzymywania ludzkich zdolności (*capabilities*), rozwija „tkankę społeczną, sens wspólnoty, odpowiedzialność cywilną i normy, które utrzymują zaufanie, dobrą wolę i porządek społeczny”²⁰. Częścią programu ekonomii feministycznej jest badanie założeń i wartości, na których opiera się paradygmat neoklasyczny, szczególnie w tych obszarach, które dotyczą sfery opiekuńczej i bezpośrednio odnoszą się do życia i doświadczeń kobiet²¹.

Według J. Bakera i in.²² jednym z głównych wątków podejmowanych przez współczesny feminizm jest podkreślanie stopnia, w jakim wszystkie społeczeństwa zależą od opieki zazwyczaj dostarczanej przez kobiety dzieciom i innym osobom zależnym. Bardziej ogólnie: emocjonalne wsparcie, jakie ludzie otrzymują od rodziny i przyjaciół, odgrywa znaczącą rolę w utrzymywaniu ludzkich zdolności do funkcjonowania jako pracownicy i obywatele. Otrzymanie opieki jest warunkiem koniecznym dla ludzkiego rozwoju. Jednakże normy, preferencje i wartości, które przypisują obowiązki opieki kobietom, zostały skonstruowane w taki sposób, iż działają przeciwko interesom kobiet jako opiekunek²³.

Model uniwersalnego żywiciela rodziny promowany w gospodarkach rozwiniętych zakłada zaangażowanie kobiet w rynek pracy na zasadach takich samych jak w przypadku mężczyzn. Jak wykazano wcześniej, opieka jest konieczna, gdyż dostarcza zasobów pracy oraz przyczynia się do rozwoju ludzkich zdolności, jednocześnie obowiązki opiekuńcze nakładają istotne ograniczenia finansowe i czasowe na opiekunów²⁴. Obciążenie opieką w gospodarstwie domowym jest często nieodpłatne,

¹⁸ J.P. Jacobsen, *Some implications of the feminist project in economics for empirical methodology*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), Routledge, Londyn, Nowy Jork, s. 97.

¹⁹ Więcej na temat ujęcia pracy i pracy opiekuńczej w ekonomii głównego nurtu zob. A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Koncepcja...*

²⁰ S. Himmelweit, *Can We Afford (not) To Care: Prospects and Policy*, New Working Paper Series, 2005, iss. 15, lipiec (LSE, Gender Institute), 2002; K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt., s. 19.

²¹ K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt., s. 18.

²² J. Baker, K. Lynch, S. Cantillon, J. Walsh, wyd. cyt., s. 28.

²³ N. Folbre, *“Holding Hands at Midnight”: The Paradox of Caring Labour*, “Feminist Economics” 1995, no. 1(1), s. 81.

²⁴ N. Folbre, *Measuring...*

nierozpoznane i wykonywane bez wsparcia zewnętrznego²⁵. Warto również dodać, iż bez względu na to, kto tę pracę wykonuje, praca opiekuńcza jest wymagająca. Rodzic/opiekun, który poświęca czas i energię na czynności opiekuńcze, zazwyczaj doświadcza istotnego ograniczenia poziomu zarobków. Opiekunowie mogą mieć okresy bez dochodu, które prowadzą nie tylko do ekonomicznej zależności, lecz również do przyszłych niekorzyści w dostępie do emerytur²⁶. Świadczenie opieki odpłatnie również kojarzone jest z niskim wynagrodzeniem, gdyż zawody związane z opieką są gorzej płatne niż inne zawody wymagające porównywalnych kwalifikacji²⁷.

Ze względu na to, iż to zazwyczaj kobiety obarczone są obowiązkami opiekuńczymi, a płace kobiet są niskie, prawdopodobne jest, iż możliwy do uzyskania dochód będzie niewystarczający, aby zrekompensować organizację opieki²⁸. Wydaje się, iż istnieje „kara za opiekę” (*care penalty*) w sensie wynagrodzenia za pracę. Niektóre cechy pracy opiekuńczej pozwalają zrozumieć niski poziom wynagrodzenia za nią. Opiekunowie przyczyniają się do rozwoju zdolności, które stanowią wartość nie tylko bezpośrednio dla osoby, którą się opiekują, ale i dla osób wchodzących z nią w interakcje. Tak więc opieka produkuje efekty zewnętrzne. Korzyści z opieki rozciągają się daleko poza bezpośrednich podopiecznych, co według England i Folbre²⁹ przyczynia się do powstania efektu gapowicza, gdyż nie wszyscy korzystający z rezultatów opieki ponoszą jej koszty. Innym powodem jest to, iż ci, którzy potrzebują opieki i ją otrzymują, nie mogą dużo za nią zapłacić, gdyż są często zbyt młodzi, zbyt starzy, zbyt chorzy lub po prostu zbyt biedni, by swoje zapotrzebowanie na opiekę przekuć w efektywny popyt na rynku³⁰. England i Folbre prezentują badania, które wykazały, iż to głównie matki doświadczają obniżenia dochodów, podczas gdy mężczyźni nie mają takich doświadczeń. Tak więc zjawisko to według tych autorek mogłoby nosić nazwę „kary za macierzyństwo” (*motherhood penalty*)³¹. Kara za macierzyństwo odzwierciedla kilka mechanizmów. Przede wszystkim niektóre matki rezygnują z pracy zawodowej na miesiące lub lata po urodzeniu dziecka i następnie po powrocie do pracy otrzymują niższe wynagrodzenie ze względu na mniejsze doświadczenie lub niższą pozycję w hierarchii zawodowej. Inne wytłumaczenie wskazuje na rezygnację części matek z dobrze płatnej pracy na rzecz pracy „przyja-

²⁵ M. Daly (ed.), *Care Work; The quest for security*, ILO, Geneva 2001; J. Baker, K. Lynch, S. Cantillon, J. Walsh, wyd. cyt.

²⁶ P. England, N. Folbre, *Care, Inequality, and Policy*, <http://apps.olin.wustl.edu/macarthur/papers/engalndandfolbre-careinequality.pdf>, październik 2001; I. Wóycicka, *Sytuacja kobiet i mężczyzn w nowym systemie emerytalnym w Polsce*, Polski raport Social Watch 2008, *Czas na prawa*, Koalicja Karat, Warszawa, s. 71.

²⁷ P. England, N. Folbre, wyd. cyt.

²⁸ S. Himmelweit, *Can We Afford...*, s. 17.

²⁹ P. England, N. Folbre, wyd. cyt.

³⁰ N. Folbre, *Measuring...*, s. 186.

³¹ P. England, N. Folbre, wyd. cyt., s. 8.

znej rodzinie”. „Kara” ta wreszcie może wyniknąć z powodu dyskryminacji matek przez pracodawców³².

Opieka stanowi również praktyczną granicę wzrostu gospodarki, poprzez ograniczenie zatrudnienia, a szczególnie ograniczenie aktywności zawodowej kobiet. Obowiązki opiekuńcze pozostają jedną z najważniejszych zmiennych wpływających na aktywność zawodową kobiet i długość ich czasu pracy³³. W praktyce obowiązki opiekuńcze powodują, że opiekunowie są ubożsi, gdyż wykonywanie ich ogranicza możliwości ekonomiczne, w szczególności dostęp do rynku pracy³⁴. W związku z tym praca opiekuńcza w krajach rozwiniętych gospodarczo przeniosła się częściowo z prywatnego obszaru gospodarstwa domowego do publicznego obszaru rynku i opieki instytucjonalnej zapewnianej przez państwo. Ten transfer nie zaowocował jednakże zmianą struktury zatrudnienia ze względu na płeć czy zwiększeniem szacunku, jakim otacza się opiekunów. W większości krajów opiekunowie wykonujący swoją pracę nieodpłatnie uznawani są przez społeczeństwo za niepracujących. Opiekunowie wykonujący prace odpłatnie to w większości kobiety, które za swoją pracę otrzymują niewielkie wynagrodzenie w porównaniu do zawodów wymagających porównywalnych kwalifikacji, często jest to również praca nieuregulowana i pozbawiona zabezpieczeń³⁵. Niski status i płace opiekunek odzwierciedlają brak szacunku dla opieki w społeczeństwie³⁶.

Kwestie opieki przeniosły się również na poziom wymiany międzynarodowej. W miarę ułatwień przepływu kapitału i osób pojawiło się zjawisko „drenażu opieki” (*care drain*) wraz z młodymi kobietami z krajów rozwijających się, które opuszczają swoje rodziny w celu sprawowania opieki odpłatnie w krajach bogatszych. Przykładowo: dla Filipin praca opiekuńcza stała się głównym zasobem eksportowym³⁷. Migranci otrzymują dostęp do lepiej płatnej pracy (choć często na warunkach gorszych niż rodzimi pracownicy), lecz ich społeczności lokalne tracą opiekunów. Kraje przyjmujące korzystają na porównywalnie tańszej opiece, ale to z kolei przekłada się na zmniejszenie presji osób potrzebujących opieki oraz na zwiększenie udziału państwa w opiece nad osobami zależnymi³⁸. A udział państwa w sprawowaniu opieki jest ważny ze względu na jej znaczenie dla gospodarki, społeczeństwa oraz jednostek.

³² Tamże.

³³ J. Gardiner, *Gender, Care, and Economics*, MacMillan, London 1997, [za:] K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt., s. 20; S. Himmelweit, *The Discovery...*, s. 9; A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Kompetencje kobiet i mężczyzn do określania podziału pracy i konsumpcji czasu wolnego*, [w:] *Capability to social progress in Poland's regions*, D. Tomczak (ed.), Warsaw University Press, Warszawa 2011; A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Koncepcja...*

³⁴ S. Himmelweit, *Can We Afford...*, s. 16.

³⁵ J.A. Nelson, *Of Markets and Martyrs: Is It OK to Pay Well for Care?*, “Feminist Economics” 1999, vol. 5, no. 3, s. 43.

³⁶ K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt.

³⁷ M. Daly, G. Standing, *Introduction*, [w:] *Care Work; The quest for security*, M. Daly (ed.), ILO, Geneva 2001, s. 5.

³⁸ N. Folbre, *Measuring...*, s. 190.

4. Państwo a polityka ekonomiczna, gender i opieka

W perspektywie neoliberalnej utrzymuje się, iż proces produkcji jest najlepiej skoordynowany przez rynek, pomimo potwierdzających się jego niedoskonałości. Jednak w poglądach ekonomistów heterodoksyjnych pojawia się przekonanie, że regulacja, a nawet dostarczanie danego produktu lub usługi przez państwo może prowadzić do lepszych rezultatów. Rynki charakteryzują się nierównościami w dostępie do władzy, dochodu i statusu. Nieuregulowane siły rynkowe zamiast zmniejszać, raczej przyczyniają się do powiększania niestabilności i nierówności³⁹. Tak więc istnieje przestrzeń na zaangażowanie państwa w gospodarkę. Państwo ma kluczowe znaczenie, gdyż jego działania oparte są na normatywnej reprezentacji „dobra wspólnego” dla danej społeczności⁴⁰.

Rola rynków w utrzymywaniu, a czasami wręcz wzmacnianiu nierówności związanych z opieką pomaga wyjaśnić potrzebę podjęcia przez państwo aktywnych działań w zakresie opieki. „Gospodarka wynagradza osoby dążące do maksymalizacji swoich własnych korzyści hojniej, niż osoby opiekujące się innymi”⁴¹. Pracownicy i przedsiębiorstwa dążące do maksymalizacji korzyści własnych nie zapewnią opieki tym osobom, które za nią nie zapłacą⁴². Kiedy podejmowana jest długoterminowa opieka, jest to czynione na własny koszt, bez odpowiedniego zabezpieczenia, co przyczynia się do marginalizacji opiekunów⁴³.

Omawiając kwestię zapewniania opieki, należy pamiętać o tym, iż opieka jest usługą osobistą, która wymaga obecności opiekuna. Polega ona na rozwijaniu relacji pomiędzy opiekunem i podopiecznym. Tak rozumiana opieka wyznacza limity dotyczące liczby osób, którymi opiekun może zajmować się jednocześnie. Podczas gdy ograniczenie to jest różne dla różnych relacji opieki, po przekroczeniu pewnego punktu roztaczanie opieki nad większą liczbą osób oznacza jednocześnie obniżenie jakości usług⁴⁴. W sektorze publicznym niski przyrost produktywności i stałe koszty świadczenia usługi mogą zostać odebrane jako znak nieefektywności, a nie konsekwencja wynikająca z cech charakterystycznych opieki. To z kolei może doprowadzić do nacisków politycznych na prywatyzację lub wprowadzenie opłat za użytkowanie (*user fees*) celem kontroli tej nieefektywności. Bez konkretnych zobowiązań politycznych mających doprowadzić do podniesienia poziomu wydatków i jakości

³⁹ P. Arestis, *Macroeconomic Policy (II)*, [w:] *The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics*, G.M. Hodgson, W.J. Samuels, M.R. Tool (eds.), Edward Elgar, Aldershot, Brookfield 1994, s. 31.

⁴⁰ M. Storper, *Conventions and Institutions: Rethinking Problems of State Reform, Governance and Policy*, [w:] *Institutions and the Role of the State*, L. Burlamaqui, A.C. Castro, H.-J. Chang (eds.), Edward Elgar, Cheltenham 2000, s. 89.

⁴¹ N. Folbre, „ *Holding...*”, s. 84.

⁴² P. England, N. Folbre, wyd. cyt.

⁴³ K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt.

⁴⁴ S. Himmelweit, *Can We Afford...*, s. 5.

opieki standardy świadczenia tej usługi mogą się obniżyć⁴⁵. Zostawienie zapewnienia opieki rynkowi może oznaczać zagrożenie, iż dostarczyciele opieki, chcąc zachęcić osoby mogące wydać na te usługi mniej, zmniejszą koszty opieki poprzez obniżenie standardów i jakości. Standardy zarówno w sprawowaniu opieki, jak i praktykach zatrudnienia mogą się obniżyć, ale zmianie może ulec też przekonanie o tym, kto potrzebuje opieki – to kwestie regulowane przez normy podlegające naciskom z powodu rosnących kosztów opieki⁴⁶.

Polityka makroekonomiczna generalnie przyjmuje „sferę opiekuńczą” za gwarantowaną. Aktualnie jednym z częściej występujących scenariuszy w polityce ekonomicznej jest wycofywanie się państwa i uwalnianie sił rynkowych, bez refleksji na temat konsekwencji, jakie te posunięcia będą miały dla sfery opiekuńczej⁴⁷. Zakłada się, że sfera opiekuńcza może dostosować się do każdej zmiany w polityce makroekonomicznej, szczególnie do wycofywania się sektora publicznego, likwidowania subsydiów, cięć zatrudnienia w sektorze publicznym oraz rosnących cen i podatków. Jako że to kobiety wykonują większość prac opiekuńczych, zakłada się istnienie nieograniczonej podaży pracy kobiet, która może rekompensować każdą zmianę wynikającą z polityki makroekonomicznej, i w ten sposób podstawowe potrzeby rodzin i społeczności lokalnych będą zaspokojone, a one same zostaną utrzymane jako organizacje społeczne⁴⁸.

Obniżki wydatków budżetowych, szczególnie jeśli dotyczą usług opiekuńczych, wpłyną na życie kobiet. Ograniczona liczba miejsc w publicznych (subsydiowanych) instytucjach nakłada dodatkowy nacisk na kobiety, aby świadczyły nieodpłatnie usługi opieki w gospodarstwach domowych zamiast uczestniczyć w formalnym rynku pracy. Innym sposobem obniżenia wydatków publicznych jest wprowadzenie opłat za korzystanie z usług publicznych lub nawet pełna komercjalizacja tych usług. Folbre i Nelson zauważają korzyści, jakie mogą wynikać z urynkowienia opieki⁴⁹. Przede wszystkim może się ono przyczynić do zwiększenia dostępności opieki zewnętrznej. Przesunięcie niektórych aspektów opieki do wyspecjalizowanych instytucji, które otrzymują wynagrodzenie za swoją pracę, może podwyższyć jej jakość. Niemniej opieranie się na rynku w ramach zapewniania usług opiekuńczych niesie ze sobą pewne ryzyka. Pierwsze to kwestia niepewności, czy konkurencja rynkowa rzeczywiście doprowadzi do świadczenia usług wysokiej jakości. Inne odnosi się do tworzenia przez opiekę wspomnianych wcześniej korzyści zewnętrznych. Tak jak

⁴⁵ Tamże, s. 10.

⁴⁶ Tamże, s. 22.

⁴⁷ Analizę wycofywania się państwa ze sfery opiekuńczej można odnaleźć w: A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Odzyskać obywatelstwo. Makroekonomiczna analiza sytuacji kobiet w Polsce*, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0100zachorowska.pdf>, 2010; A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Koncepcja...*

⁴⁸ D. Elson, *Micro, Meso, Macro: Gender and Economic Analysis in the Context of Policy Reform*, [w:] *The Strategic Silence: Gender and Economic Policy*, I. Baker (ed.), Zed Books, London 1994, s. 41-42.

⁴⁹ N. Folbre, J.A. Nelson, wyd. cyt., s. 135-138.

w przypadku innych korzyści zewnętrznych, tworzy się tu możliwość korzystania z efektów tej pracy, bez ponoszenia kosztów. Kolejna kwestia odnosi się do możliwości korzystania z opieki prywatnej. Może się okazać, iż wybór mają jedynie ludzie lepiej sytuowani, podczas gdy gorzej sytuowani zostaną pozbawieni wyboru⁵⁰. Tak więc komercjalizacja opieki, poza wpływaniem na kobiety świadczące usługi opieki w gospodarstwach domowych, wprowadza jeszcze dodatkowy wymiar odnoszący się do podziału ze względu na wysokość dochodów, nakładając większe obciążenie opieką na kobiety ubogie.

5. Opieka a polityka – wybrane propozycje

Susan Himmelweit zauważa, iż bez interwencji państwa mogą nastąpić niekorzystne zmiany: pogłębią się nierówności pomiędzy ludźmi zaangażowanymi w opiekę a tymi wolnymi od obowiązków jej sprawowania, wraz z podnoszeniem opłat za usługi opiekuńcze pogłębi się nierówność pomiędzy osobami mogącymi sobie pozwolić na outsourcing opieki a tymi wykonującymi prace opiekuńcze samodzielnie. Ludzie mogą mniej chętnie podejmować się wykonywania prac opiekuńczych, co przełoży się na zmniejszenie dzietności⁵¹. Aby przeciwdziałać tym tendencjom, konieczna jest równiejsza redystrybucja pieniędzy i czasu, zarówno wewnątrz gospodarstw domowych, jak i między nimi.

Zwrócenie większej uwagi na kwestie opieki i kwalifikacje potrzebne do jej sprawowania może wspomóc analizę ekonomiczną pracy i dobrobytu poprzez rozpoznanie wartości pracy opiekuńczej. Standardowe miary produkcji rynkowej nie uwzględniają ważnych wymiarów pracy wykonywanej dla gospodarstwa domowego. Pomijanie przez konwencjonalne miary pracy nieodpłatnej ułatwia ignorowanie jej⁵². Tak więc pierwszym krokiem powinno być włączenie wytworzonej przez kobiety produkcji do rachunków narodowych. Lourdes Beneria wskazuje na pewne powody, dla których warto wyliczać wartość pieniężną tej pracy⁵³:

- zilustrowanie wartości wytwarzanej w gospodarstwie domowym i docenienie tej pracy przez społeczeństwo;
- wypracowanie wskaźników wyliczających wkład pracy nieodpłatnej do tworzenia dobrobytu i reprodukcji zasobów ludzkich;
- umożliwienie zbadania podziału pracy nieodpłatnej w ramach społeczeństwa, ale również w poszczególnych gospodarstwach domowych;
- dostarczenie informacji o alokacji czasu, zarówno na poziomie mikro, jak i makro;
- dostarczenie informacji niezbędnej do prowadzenia analiz budżetu pod kątem relacji płci, w celu wykazania, iż budżety nie stanowią neutralnego narzędzia redystrybucji dochodów;

⁵⁰ Tamże, s. 136-138.

⁵¹ S. Himmelweit, *Can We Afford...*

⁵² N. Folbre, *Measuring...*, s. 185.

⁵³ L. Beneria, *The enduring debate over unpaid labour*, "International Labour Review" 1999, vol. 138, no. 3.

- umożliwienie rządowi projektowania skuteczniejszych polityk ekonomicznych i społecznych.

Nancy Folbre przedstawia propozycję nowych miar, które wychwytywałyby niektóre aspekty opieki. Pierwsza z nich to indywidualny czas rozporządzalny (*Individual Disposable Time*) – miara, która wylicza czas pozostały pojedynczej osobie po wypełnieniu wszystkich obowiązków formalnych i nieformalnych. Kolejne dwie miary to:

- genderowy wskaźnik równości bezpośredniej opieki (*Gender Direct Care Parity Index*), który definiuje czas poświęcany przez mężczyzn na nieodpłatne świadczenie bezpośredniej opieki jako procent całości czasu przeznaczanego na świadczenie nieodpłatnej opieki;
- genderowy wskaźnik równości opieki (*Gender Overall Care Parity Index*), w którym w liczniku przedstawia się sumę czasu, jaką mężczyźni spędzają z osobami zależnymi, i wartość czasu bezpośredniej opieki wykonywanej przez mężczyzn, a w mianowniku sumę całkowitych wydatków na opiekę plus wartość bezpośredniej nieodpłatnej opieki⁵⁴.

Utrzymywanie relacji opiekuńczych jest wymagające, ale może być satysfakcjonujące. Dlatego też koszty tej pracy, wysiłek z nią związany oraz przyjemne jej aspekty powinny być równiej dzielone w społeczeństwie⁵⁵. W projektowaniu odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych najważniejsze wydają się odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy opieka jest kwestią indywidualną osób w nią zaangażowanych, czy jest to raczej problem, w który zaangażowane powinno być całe społeczeństwo?
- Czy wsparcie opiekunów powinno być uniwersalne (przysługiwać wszystkim opiekunom w takim samym zakresie), czy raczej powinno być ukierunkowane na osoby najbardziej potrzebujące (pomoc uzależniona przykładowo od dochodu lub majątku)?

Ekonomia feministyczna wskazuje, że należy raczej wprowadzać rozwiązania uniwersalne oraz próbować dzielić koszty związane z opieką jak najszerzej w społeczeństwie. Jednak proste rozwiązania w formie odpowiednich regulacji prawnych wskazujących, iż każdy powinien zaangażować się w opiekę, niekoniecznie przełożą się na wzrost podaży dobrej jakościowo opieki, z kolei wprowadzanie pozytywnych bodźców, typu wynagrodzenie za pracę opiekuńczą wykonywaną w gospodarstwie domowym, może wzmocnić istniejący podział pracy oparty na relacjach płci⁵⁶. Dlatego też dobrym rozwiązaniem wydaje się edukacja i wprowadzenie treści promujących zaangażowanie w opiekę jako elementu koniecznego dla rozwoju społecznego do programów nauczania⁵⁷.

⁵⁴ N. Folbre, *Measuring...*

⁵⁵ K. Lynch, J. Baker, M. Lyons, wyd. cyt., s. 38.

⁵⁶ N. Folbre, *“Holding...”,* s. 85-86.

⁵⁷ M. Daly, G. Standing, wyd. cyt.

6. Zakończenie

Nierówność kobiet i mężczyzn w gospodarce spowodowana jest istniejącym podziałem pracy, w którym wykonywanie czynności opiekuńczych, często nieodpłatnie, przypisywane jest kobietom, co z kolei umożliwia podjęcie zajęć odpłatnych ich partnerom. Opieka stanowi nieodłączny element społeczeństwa, ale również i gospodarki, sama też kształtowana jest przez stosunki społeczne i ekonomiczne. Opieka stanowi czynnik rozwoju gospodarczego i społecznego, ale i praktyczną przeszkodę. Ekonomia feministyczna stawia opiekę w centrum swoich zainteresowań, promując jednocześnie aktywną rolę państwa w sferze opieki. Ta szkoła myśli ekonomicznej opowiada się za prowadzeniem polityki rodzinnej, lecz również zwraca uwagę, jak inne polityki kształtują relacje w rodzinie, m.in. relacje między kobietami i mężczyznami. Ekonomistki feministyczne postulują potrzebę zaangażowania państwa, gdyż rynki jedynie częściowo radzą sobie z organizacją opieki. Państwo powinno aktywnie zaangażować się w sferę opieki, co nie ogranicza się do regulacji, ale wymaga bezpośredniego wsparcia opieki i opiekunów za pomocą instrumentów tak polityki społecznej, w tym rodzinnej, jak i gospodarczej. Pomoc ta powinna być uniwersalna i przysługiwać wszystkim opiekunom, a koszty z nią związane powinny być równo dzielone pomiędzy wszystkich członków społeczeństwa.

Literatura

- Albelda R., *Economics & Feminism – Disturbances in the Field*, Twayne Publishers, New York 1997.
- Arestis P., *Macroeconomic Policy (II)*, [w:] *The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics*, G.M. Hodgson, W.J. Samuels, M.R. Tool (eds.), Edward Elgar, Aldershot, Brookfield 1994, s. 31-35.
- Badgett M.V.L., Folbre N., *Assigning care: Gender norms and economic outcomes*, "International Labour Review" 1999, no. 138(3), s. 311-326.
- Baker J., Lynch K., Cantillon S., Walsh J., *Equality: From Theory to Action*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009.
- Beneria L., *The enduring debate over unpaid labour*, "International Labour Review" 1999, vol. 138, no. 3, s. 287-309.
- Daly M. (ed.), *Care Work: The quest for security*, ILO, Geneva 2001.
- Daly M., Standing G., *Introduction*, [w:] *Care Work: The quest for security*, M. Daly (ed.), ILO, Geneva 2001, s. 1-11.
- Dugger W.M., *Four Modes of Inequality*, [w:] *Inequality: Radical Institutional Views on Race, Gender, Class, and Nation*, W.M. Dugger (ed.), Greenwood Press, Westport, London 1996, s. 21-39.
- Elson D., *Micro, Meso, Macro: Gender and Economic Analysis in the Context of Policy Reform*, [w:] *The Strategic Silence: Gender and Economic Policy*, I. Baker (ed.), Zed Books, London 1994, s. 33-45.
- England P., Folbre N., *Care, Inequality, and Policy*, <http://apps.olin.wustl.edu/macarthur/papers/englandandfolbre-careinequality.pdf>, 2001, październik, s. 1-29.
- Folbre N., *"Holding Hands at Midnight": The Paradox of Caring Labour*, "Feminist Economics" 1995, no. 1(1), s. 73-92.

- Folbre N., *Measuring Care: Gender, Empowerment, and the Care Economy*, "Journal of Human Development" 2006, vol. 7, no. 2, lipiec, s. 183-199.
- Folbre N., Nelson J.A., *For Love or Money – or Both?*, "Journal of Economic Perspectives" 2000, no. 14(4), Autumn, s. 123-140.
- Gardiner J., *Gender, Care, and Economics*, MacMillan, London 1997.
- Grapard U., *Feminist economics: let me count the ways*, [w:] *Beyond Neoclassical Economics; Heterodox Approaches to Economic Theory*, F.E. Foldvary (ed.), Edward Elgar, Cheltenham 1996, s. 100-114.
- Hewitson G.J., *Domestic labour and gender identity: are all women carers?*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), London, Routledge, New York 2003, s. 266-284.
- Hewitson G.J., *Feminist Economics; Interrogating the Masculinity of Rational Economic Man*, Edward Elgar, Cheltenham 1999.
- Himmelweit S., *Can We Afford (not) To Care: Prospects and Policy*, New Working Paper Series 2005, iss. 15, lipiec, LSE, Gender Institute, 2002.
- Himmelweit S., *The Discovery of "Unpaid Work": The Social Consequences of the Expansion of "Work"*, "Feminist Economics" 1995, vol. 1, no. 2, s. 1-19.
- Jacobsen J.P., *Some implications of the feminist project in economics for empirical methodology*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), Routledge, London, New York 2003, s. 89-104.
- Jaworek M., Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Gender as an analytical category in social sciences*, [w:] *Statistical profiles of women and men status in the economy, science and society*, E. Okoń-Horodyńska, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (eds.), 2015 (w druku).
- Jochimsen M.A., *Integrating vulnerability: on the impact of caring on economic theorizing*, [w:] *Towards a Feminist Philosophy of Economics*, D.K. Barker, E. Kuiper (eds.), Routledge, London, New York 2003, s. 231-246.
- Lynch K., Baker J., Lyons M., *Affective Equality: Love, Care and Injustice*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2009.
- Nelson J.A., *Of Markets and Martyrs: Is It OK to Pay Well for Care?*, "Feminist Economics" 1999, vol. 5, no. 3, s. 43-59.
- Phillips J., *Troska, Sic!*, Warszawa 2000.
- Storper M., *Conventions and Institutions: Rethinking Problems of State Reform, Governance and Policy*, [w:] *Institutions and the Role of the State*, L. Burlamaqui, A.C. Castro, H.-J. Chang (eds.), Edward Elgar, Cheltenham 2000, s. 73-102.
- Titkow A., Duch-Krzyszczek D., Budrowska B., *Nieodpłatna praca kobiet – mity, realia, perspektywy*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003.
- Wilkin J., *Jaki kapitalizm? Jaka Polska?*, PWN, Warszawa 1999.
- Wóycicka I., *Sytuacja kobiet i mężczyzn w nowym systemie emerytalnym w Polsce*, polski raport Social Watch, *Czas na prawa*, Koalicja Karat, Warszawa 2008.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Kompetencje kobiet i mężczyzn do określania podziału pracy i konsumpcji czasu wolnego*, [w:] *Capability to social progress in Poland's regions*, D. Tomczak (ed.), Warsaw University Press, Warszawa 2011, s. 135-162.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Koncepcja opieki w ekonomii – związki pomiędzy teorią i polityką ekonomiczną a opieką*, [w:] *Niebezpieczne związki: macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, R.E. Hryciuk, E. Korolczuk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa 2014 (w druku).
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Odzyskać obywatelstwo. Makroekonomiczna analiza sytuacji kobiet w Polsce*, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0100zachorowska.pdf>, 2010.

ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC POLICY VS. CARE – MUTUAL RELATIONSHIPS AND IMPLICATIONS FOR FAMILY POLICY

Summary: In the article the relationship between economic theory, economic policy and care is presented. Care is a significant element of economy, since it provides one of resources – labour. Economic relations also influence quantity and quality of care provided by the society. Economics as a discipline is dominated by neoclassical schools that promote market as the best mechanism for arranging economic and social relations. Such a vision is used very often to design public policy. In the article a different view is adopted – the perspective of feminist economics. Feminist economists have made care and care related issues a central theme for their considerations. At the same time the active role of state in provisioning process is underlined by feminist economics, and this leads to different policy prescriptions.

Keywords: economic theory, care, state, feminist economics.